

PATRICIA POSNER

DE APOTHEKER VAN MENGELE

Het gruwelpact tussen regime en industrie
in het Derde Rijk

DE APOTHEKER VAN MENGELE

De van oorsprong Britse Patricia Posner schreef samen met haar man, Gerald Posner, twaalf non-fictieboeken, waaronder *Mengele: The Complete Story* – een biografie van dr. Josef Mengele; *Hitler's Children* – een bundel interviews met de kinderen van nazimisdadigers uit 1991; en onlangs *God's Bankers* – een financiële geschiedenis van de rooms-katholieke Kerk. Ze schreef onder andere voor 'The Miami Herald', 'The Daily Beast' en 'Salon'. Ze woont in Miami Beach.

Patricia Posner

De apotheker van Mengele

Het gruwelpact tussen regime en industrie
in het Derde Rijk

Uitgeverij Omniboek

© Nederlandse vertaling
Uitgeverij Omniboek 2018
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *The Pharmacist of Auschwitz*
bij Crux Publishing
© Patricia Posner, 2017

Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Vormgeving binnenwerk ZetSpiegel, Best
Vertaling Bies van Ede

ISBN 9789401912402
ISBN e-book 9789401912419
NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Voor Gerald, die me aanmoedigde om in dit boek mijn diepe overtuiging te laten weerklinken dat de misdaden van de Holocaust nooit vergeten mogen worden.

Inhoud

Voorwoord door rabbi Abraham Cooper	9
Voorwoord van de auteur	13
1. Oom apotheker	17
2. De Farben-connectie	21
3. IG Auschwitz	28
4. De komst van Capesius	34
5. Welkom in Auschwitz	46
6. De apotheek	55
7. 'Leer de duivel kennen'	65
8. Bayers gif	74
9. Een onmiskenbare stank	78
10. De Hongaarse Joden	85
11. Tandengoud	95
12. Naderend einde	101
13. Gearresteerd	106
14. 'Welke misdaad heb ik begaan?'	117
15. Niemand wist ergens van	129
16. Een nieuw begin	139
17. 'Onschuldig voor Gods aangezicht'	146
18. De banaliteit van het kwaad	161
19. 'Ik had niet de macht om het te veranderen'	174

20. 'Daders verantwoordelijk voor moord'	183
21. Ongeïnspireerde bureaucraten	189
22. Niet iets om om te lachen	195
23. De veroordeling	209
24. 'Het was maar een boze droom'	218
Epiloog	225
Dankwoord	231
Literatuur	235
Noten	243
Personenregister	263

Voorwoord

door rabbi Abraham Cooper

Het is me een eer en een voorrecht geweest om te mogen werken met Simon Wiesenthal, de nazi-jager die dertig jaar actief was. Omdat hij 89 familieleden had verloren in de Holocaust en tijdens de Shoah had geleden onder onzegbare barbarij en wreedheid, besteedde hij nadat hij op 5 mei 1945 meer dood dan levend door de Amerikanen was bevrijd uit concentratiekamp Mauthausen elke dag aan de zoektocht naar en vervolging van de massamoordenaars van zijn volk. Hij hielp mee bij de opsporing van zo'n 1100 nazimisdadigers, onder wie de man die Anne Frank en haar familie arresteerde.

'Geen wraak, maar gerechtigheid' was zijn credo. 'We hebben veroordeelde misdadigers nodig, geen martelaren voor de neonazi's,' zei Simon tegen ons in het Simon Wiesenthal Center, dat in 1977 werd opgericht. Hij was een kruisvaarder voor gerechtigheid die vrijwel in zijn eentje voortploeterde en tijdens de Koude Oorlog nauwelijks steun kreeg in zijn streven herinneringen vast te leggen en gerechtigheid te laten geschieden.

'Elke rechtszaak zal een inoculatie tegen haat zijn en een waarschuwing aan de nog ongebornen generaties voor het vermogen van de mens anderen kwaad te doen,' vertelde hij in de jaren zeventig en tachtig zijn publiek op Amerikaanse campussen.

Hij streed een heel goede strijd. We leven in een wereld waarin ontkenning van de Holocaust staatsbeleid is in Iran, waarin de termi-

nologie en beelden van de Holocaust door extremisten die de Joodse staat haten worden omgekeerd en misbruikt, waarin woorden als ‘genocide’ en zelfs ‘Auschwitz’ cynisch door politici, experts en zelfs academici in de mond worden genomen. Nog erger is de neiging die zeventig jaar later is ontstaan om de Shoah te bekijken in de achteruitkijkspiegel van de geschiedenis en te beweren dat Auschwitz zijn relevantie verloren heeft.

Daarom is Patricia Posners *De apotheker van Mengele: het gruwelpact tussen regime en industrie in het Derde Rijk* zo’n belangrijk en relevant werk. Het volgt de gebeurtenissen in het leven van een goed opgeleide man, Victor Capesius, die had gestudeerd voor apotheker, die een geliefd handelsreiziger van IG Farben was, die Joden kende en in zijn geboorteland – het Roemenië van voor de oorlog – met hen omging. Diezelfde man stond uiteindelijk naast de Engel des Doods van Auschwitz, waar hij soms mensen die hij kende uit het interbellum, onder wie jonge Joodse tweelingen, rechtstreeks de dood van de gaskamers in stuurde. Hij bewaakte ook de voorraad Zyklon B van de nazi’s en zorgde voor de medicamenten voor de afschuwelijke en dodelijke experimenten op kinderen en zwangere vrouwen. Dit was een man die door hebzucht gedreven de vermoorde Joden afgang, op zoek naar gouden vullingen, en die zware koffers vol tandengoud van duizenden slachtoffers bezat.

Even belangrijk als de reconstructie van Capesius’ carrière in Auschwitz is Posners reconstructie van de berechting van een groep nazimisdadigers in een West-Duitse rechtbank in de vroege jaren zestig. Onder hen bevond zich de belangrijkste assistent van de kampcommandant van Auschwitz, evenals doktoren, tandartsen en zelfs kapo’s, en ook Capesius. Gedurende de rechtszaak, en zelfs na zijn veroordeling tot negen jaar, toonden Capesius en de andere beschuldigen geen enkel berouw. Overlevenden die in de Duitse rechtbank durfden te getuigen kregen minachtende blikken toegeworpen van de overlevende nazi’s, die het jammer leken te vinden dat hun slachtoffers hun ontkomen waren. Capesius – de leugenaar, dief en lijken-

pikker – ontkende zijn misdaden en weigerde verantwoordelijkheid te nemen voor zijn daden, of zich bij de Joden te verontschuldigen. Hij zag zichzelf als slachtoffer, als een goed mens die alleen maar orders uitvoerde – een kleine vis die überhaupt nooit gearresteerd had mogen worden.

Op 24 januari 1968, na minder dan tweeënhalf jaar van zijn veroordeling tot negen jaar, werd Capesius door de Duitse Hoge Raad vrijgesproken. Bij een klassiek concert in Göppingen verscheen hij samen met zijn familie voor het eerst na zijn gevangenschap weer in het openbaar. Toen hij de concertzaal binnenkwam, begon het publiek spontaan te applaudisseren.

In de ogen van velen, misschien zelfs ook de ex-nazirechters die hem hadden vrijgelaten, verdiende Capesius steun en sympathie. Hij was tenslotte gewoon een goede Duitser, die alleen maar orders had opgevolgd.

Patricia Posner maakt het voor nieuwe generaties inzichtelijk dat het pad dat hij en anderen zoals hij kozen rechtstreeks leidt naar de poorten van de hel.

Rabbi Abraham Cooper
Associate Dean
Medeoprichter
Simon Wiesenthal Center
Los Angeles, Californië
Augustus 2016

Voorwoord van de auteur

In de lente van 1986 ging ik naar het New York Plaza Hotel voor een ontmoeting die mijn man, de schrijver Gerald Posner, had geregeld in Trader Vic's, een Polynesisch restaurant. De ontmoeting stond in het teken van een onderzoek dat we deden naar dr. Josef Mengele, de beruchte 'Engel des Doods' die verantwoordelijk was voor gruwelijke medische experimenten in Auschwitz, het grootste naziconcentratiekamp. Wat was begonnen als een pro-bonorechtszaak van Gerald namens twee overlevende proefpersonen van Mengele, was uitgegroeid tot een biografie over de voortvluchtige nazi. In de voorafgaande jaren waren we naar Duitsland geweest en in Zuid-Amerika, hadden we het verhaal ontrafeld in archieven die lang gesloten waren gebleven, en waren we binnengedrongen in naoorlogse neofascistische kringen die geholpen hadden Mengele uit handen van de nazi-jagers te houden.

De ontmoeting bij Trader Vic's was met niemand minder dan Rolf Mengele, het enige kind van de beruchte dokter. Gerald en ik wachtten in een schemerige hoek op de tweeënveertigjarige Mengele. Als Engelse Jodin wist ik dat als mijn Poolse grootouders van moederskant niet rond de eeuwwisseling naar Engeland waren geëmigreerd, ze waarschijnlijk in een Duits kamp terecht waren gekomen. Misschien zouden ze in Auschwitz gestorven zijn, waar Mengele de scepter zwaaide. Het was dus niet zo gek dat veel van ons onderzoek naar

Mengele me onwerkelijk was voorgekomen. Er was die extreem ongemakkelijke uitwisseling geweest die Gerald in Buenos Aires had gehad met Wilfred von Oven, een hooggeplaatste assistent van de nazipropagandachef Josef Goebbels en nu uitgever van een stuitend antisemitische krant in Argentinië. Of die keer dat ik een verzameling naziparafernalía zag, een ‘geschenk’ van een van Mengeles sponsors voor het verkrijgen van de Paraguayaanse nationaliteit. Maar dat leek allemaal ver weg nu we Rolf Mengele zouden ontmoeten.

Gerald en ik hadden het er veel over gehad: een kind is niet verantwoordelijk voor de zonden van zijn vader. En ik wist al dat Rolf veroordeelde wat zijn vader in Auschwitz had gedaan en dat hij het goed probeerde te maken door ons de dagboeken en brieven van zijn vader gratis ter beschikking te stellen voor de te verschijnen biografie.

Het bezoek aan New York was deels bedoeld om na te gaan of Rolf Mengele bereid was om live op tv over zijn vader te praten (dat deed hij, met Gerald, later die zomer in de *Phil Donahue Show*). Maar hoewel ik met mijn verstand wel begreep dat de man die ik zou gaan ontmoeten geen verantwoordelijkheid droeg voor de vreselijke misdaden die zijn vader in Auschwitz had begaan, was ik toch één brok zenuwen en conflicterende emoties. Gerald had Rolf al een paar weken eerder in Duitsland ontmoet en ze konden goed met elkaar overweg.

Mijn zenuwen verdwenen al snel toen Rolf arriveerde. Hij leek net zo gespannen als ik, en dat hielp onze gedeelde angst te verminderen. Ik was onder de indruk van de oprechtheid waarmee hij zijn vaders misdaden afkeurde. En in de dagen die volgden, ontdekte ik dat de zoon gebukt ging onder de erfenis van zijn vader, die hij niet accepteerde en niet goed kon doorgronden en die hij zo ver mogelijk weg probeerde te houden van zijn eigen kinderen.

Op een zeker moment, terwijl we het hadden over zijn vaders vlucht voor justitie, bespraken we de chaotische maanden nadat de oorlog in mei 1945 was afgelopen. Mengele was nog in Europa, en de Engelsen en Amerikanen jaagden op hem. Hij bleek veel geluk te

hebben. Maar wat een blijvende indruk op me maakte was dat hij in september, acht maanden nadat hij uit Auschwitz was gevlucht met het Rode Leger op zijn hielen, onaangekondigd opdook in het huis van een apotheker en zijn vrouw in München. Die onbekende apotheker had met Mengele in 1942 aan het oostfront gediend, voordat Mengele was overgeplaatst naar Auschwitz. Maar, zei Rolf, de apotheker in München wist van zijn vaders misdaden, want ze hadden een gezamenlijke kennis die met Mengele in het concentratiekamp had gewerkt: een andere apotheker, Victor Capesius.

‘Capesius,’ zei Rolf, ‘is de apotheker van Auschwitz. Mijn vader en Capesius waren vrienden.’

Ik herinner het me als de dag van gisteren. Mijn eerste gedachte was: had Auschwitz een apotheker?

De afgelopen jaren hoopte ik naast mijn eigen boekprojecten en de dingen die ik samen met Gerald deed, op een dag over Capesius te kunnen schrijven. Mijn verlangen groeide toen ik me begon te realiseren dat zijn verhaal – en de rol die hij in Auschwitz speelde met enkele van Duitslands grootste farmaceutische firma’s – nauwelijks bekend was, want het was ondergesneeuwd door de verhalen van beruchtere nazi’s.

Terwijl ik door de jaren heen informatie verzamelde, ontdekte ik een schrikwekkend verhaal over pervers medisch handelen en hebzucht. Die paar woorden van Rolf Mengele 31 jaar eerder hadden een zaadje geplant, dat nu tot wasdom is gekomen.

Wat volgt is het verbijsterende, verontrustende en soms waanzinnige verhaal van de apotheker van Mengele.

1

Oom apotheker

Mei 1944. Auschwitz, de nazitempel van massamoord op industriële schaal, draaide op volle toeren. In een waanzinnige climax van een oorlog waarin Europese Joden moesten worden uitgeroeid, was het Derde Rijk begonnen met de deportatie van 800.000 Hongaarse Joden naar de gaskamers van Auschwitz. De plek die synoniem zou worden met massamoord kon de stroom nieuwe slachtoffers nauwelijks aan.

In deze chaos arriveerde Mauritius Berner, een Roemeense arts met zijn vrouw en kinderen. De Berners en tachtig van hun Joodse buurtgenoten uit het door Hongarije overheerste Transsylvanië kwamen net voor zonsopgang aan, na een slopende treinreis van drie dagen in een volgepakte veewagon.

‘De sloten en kettingen aan de buitenkant werden losgemaakt en de deur ging open,’ herinnerde Berner zich. ‘Er waren enorme hoeveelheden koffers, duizenden stuks in een onvoorstelbare wanorde.’

Een formatie van SS'ers met blaffende herdershonden vormde een surrealistisch silhouet tegen de achtergrond van de felle schijnwerpers.

‘Ik wist niet waar we waren, wat er was gebeurd en wat dit beeld van totale verwoesting moest voorstellen. Toen we voor ons uit keken, tussen de twee paar treinrails door, zagen we een paar honderd meter verderop twee fabrieksschoorstenen waar hoge vlammen uit omhoogschoten, zuilen van vuur (...) Eerst hadden we het gevoel dat we in een kapotgebombardeerd station waren (...) Vanwege die enorme ko-

lommen van vuur uit de schoorstenen begon ik te denken dat we bij een hoogoven waren aangekomen, of bij de ingang van Dantes hel.’

Ondanks zijn angst troostte dr. Berner zijn vrouw en kinderen. ‘Het belangrijkste is dat wij vijven bij elkaar blijven (...) Niemand zal ons uit elkaar halen.’

Op dat moment kwam er een SS-officier voor hen staan.

‘Mannen naar rechts, vrouwen naar links.’

‘Ik werd in één tel gescheiden van mijn vrouw en kinderen,’ herinnerde Berner zich.

Ze schuifelden verder in twee rijen, een meter of wat van elkaar.

‘Kom lieveling, kus ons!’ riep zijn vrouw.

‘Ik rende naar hen toe, kuste mijn vrouw en kinderen met tranen in mijn ogen en met een van angst dichtgeschroefde keel, en ik keek in de opengesperde ogen van mijn vrouw, mooi en bedroefd en vol doodsangst. De kinderen keken stil toe en liepen achter hun moeder aan. Ze beseften niet wat er gebeurde.’

Een soldaat duwde Berner terug in de rij mannen. Een paar minuten later schreeuwde een ander: ‘Dokters hier opstellen.’ Dus ging Berner bij een klein groepje staan dat zich verzamelde bij een stel Rode Kruis-trucks. Hij keek hoe een onberispelijk geklede SS-kapitein met witte handschoenen voor de duizenden nieuw aangekomenen kwam staan, opgesteld in twee rijen die zich een halve kilometer langs de rails uitstrekten. Terwijl ze langs hem heen liepen, maakte de officier met zijn duim een gebaar – links of rechts – en splitste de rijen zo opnieuw op. Pas later zou Berner begrijpen dat de officier Josef Mengele was en dat naar links gestuurd worden een onmiddellijke dood betekende.¹

Een paar stappen achter Mengele stond een andere SS-officier – een kleine, gezette man – met zijn rug naar Berner toe. Hij wees de gevangenen de weg nadat Mengele de selectie had gemaakt. Op een gegeven moment draaide de SS’er zich om. Berner was verbijsterd, schudde zijn hoofd en wreef in zijn ogen om zeker te zijn dat hij zich niet vergiste. De SS-majoor bij het spoor van Auschwitz was nie-

mand anders dan Victor Capesius, een apotheker uit Berners woonplaats.

In de jaren 1930 was Capesius een beminnelijke vertegenwoordiger van IG Farben, het grote Duitse chemische en industriële conglomeraat. Hij had medicijnen verkocht van Farbens farmaceutische dochter Bayer.²

‘Toen de oorlog uitbrak, verloor ik Capesius uit het oog,’ vertelde Berner, ‘totdat mijn familie en ik in Auschwitz kwamen. En wie stond daar? Diezelfde dr. Capesius.’

Berner liep langzaam een stukje naar Capesius toe, zodat die hem zou kunnen verstaan. Hij praatte heel snel.

‘Herinnert u zich mij?’ Hij smeekte Capesius om bij zijn vrouw, zijn dochter van twaalf en de negenjarige tweeling te mogen blijven.

‘Tweeling?’ Capesius leek geïnteresseerd

Capesius en een ander SS-arts, dr. Fritz Klein, haalden Berners vrouw en kinderen. Ze brachten het gezin bij Mengele, die gefocust was op de lange rij nieuwe gevangenen. Klein vertelde Mengele van de tweeling. Mengele zocht obsessief naar tweelingen voor zijn experimenten.

‘Een- of twee-eiig?’ vroeg hij.

‘Twee-eiig.’

‘Later.’ Mengele wuifde hem weg. ‘Ik heb nu geen tijd.’

‘Ze zullen terug moeten naar hun groep,’ zei Capesius tegen een snikkende Berner. ‘Niet huilen. Je vrouw en kinderen gaan in bad. Je ziet ze over een uur weer.’³

Berner werd in een van de werkkampen opgesloten. Pas na de oorlog hoorde hij dat de rest van zijn gezin binnen een uur na aankomst was vergast.

Twee anderen herkenden Capesius diezelfde dag ook op het peron. Dr. Gisela Böhm, een kinderarts, en haar negentienjarige dochter Ella waren met dezelfde trein gekomen. Ella had de tweeling getroost tijdens de vreselijke treinreis. Ze waren allebei stomverbaasd toen ze Capesius zagen.

Dr. Böhm kende Capesius van toen hij nog vertegenwoordiger en artsenbezoeker was. Hij had een apotheek in haar woonplaats Schässburg gehad en bracht bezoeken aan haar man, die ook arts was. Hij had ooit een promotiefilmje van Bayer aan hen vertoond.⁴

Ella had goede herinneringen aan Capesius van toen ze twaalf was en haar vader hem had voorgesteld als haar 'oom apotheker'. Hij had haar een notitieblok van Bayer gegeven. 'Ik was er erg blij mee,' herinnerde ze zich jaren later. 'Ik schepte er op school over op.'

Capesius ging soms met het gezin mee naar het openbare zwembad, en Ella herinnerde zich dat hij 'lief' was geweest.

Toen Ella hem zag, was haar eerste gedachte dat hij kon helpen en hen uit de menigte kon halen. Maar ze wist zijn aandacht niet te vangen. Wat doet hij hier? vroeg ze zich af. Wat doet een apotheker hier?

2

De Farben-connectie

Het antwoord op Ella's vraag was niet eenvoudig. Om te begrijpen wat een apotheker als Capesius in Auschwitz deed, is het nodig eerst meer te weten over het kamp zelf en hoe het uitgroeide tot een centrum van medische experimenten, slavenarbeid en vernietiging – de dodelijke uitkomst van een militaire, industriële en politieke samenwerking tussen de nazi's en IG Farben, Duitslands grootste bedrijf. In het geval van Capesius was dat meer dan alleen maar een kwestie van begrijpen welk duister pad in de geschiedenis naar Auschwitz leidde. Dat komt doordat Capesius voor de oorlog werkzaam was voor het dochterbedrijf van Farben, Bayer. Het was die verbintenis die zijn standing onder veel van de nazi's in het kamp verhoogde.

Interessen-Gemeinschaft Farben werd in december 1925 opgericht, acht jaar voordat Hitler de Duitse kanselier werd. Zes toonaangevende chemische en farmaceutische bedrijven gingen op in het enorme conglomeraat, met onder hen de grootste fabrikant van synthetische kleurstoffen Bayer, en de firma's Hoechst, BASF en Agfa.

In de veertien jaar tussen de oprichting en het begin van de Tweede Wereldoorlog vestigde Farben een record van vier gewonnen Nobelprijzen voor chemie en medicijnen. Het bedrijf had vrijwel het monopolie op innovatieve octrooien voor de vervaardiging van synthetische grondstoffen, waaronder rubber en olie, evenals revolutionaire medicijnen voor de behandeling van syfilis en malaria, patenten op

morfine en Novocaïne, en zelfs het exclusieve recht op aspirine als pijnstillers. Farben deed ook baanbrekend onderzoek naar duizenden uiteenlopende producten, van kunstmatige zoetstoffen als saccharine tot sterke gifgassen en veelbelovende raketbrandstof. De kwart miljoen werknemers werden beter betaald en waren beter geschoold dan die van de concurrenten. Met zijn ingewikkelde web van samenwerkingen en dochterondernemingen was Farben de grootste chemische firma en het op drie na grootste industriële conglomeraat ter wereld, vlak achter General Motors, U.S. Steel en Standard Oil. Het was met afstand Duitslands meest winstgevend bedrijf.¹

Al voordat Hitler aan de macht kwam, leefde in Duitsland het onwrikbare geloof dat het land de Eerste Wereldoorlog had verloren omdat het te weinig natuurlijke grondstoffen had om een lange strijd te kunnen voeren. De vitale industrieën waren in de Eerste Wereldoorlog vrijwel stil komen te liggen, omdat een Engelse blokkade de toevoerlijnen had afgesneden, zodat er geen rubber, olie, staal en nitraten het land in konden komen. Dit resulteerde in een aanhoudend tekort aan zo ongeveer alles, van buskruit tot brandstof, wat het leger op enorme achterstand zette. Uiteindelijk had dit tekort aan ruwe grondstoffen, gekoppeld aan een wijdverspreid voedseltekort onder de burgers, Duitslands wil om te vechten gebroken.

Hitler, een onderscheiden soldaat uit de Eerste Wereldoorlog, was ervan overtuigd dat het land militair zelfvoorzienend moest zijn. Farbens technologieën boden Hitler een uitgelezen kans om een Duitsland op te bouwen dat niet afhankelijk was van andere landen voor olie, rubber en nitraat. Maar de verhouding tussen de opkomende rechtse nationalist en de monolithische firma was al vroeg verstoord. Dat kwam doordat veel van Farbens beste onderzoekers en ongeveer een derde van de raad van bestuur Joods waren. Er zat dus een schizofreen kantje aan de paringsdans tussen Farben en het Derde Rijk. Nazilectuur en commentatoren noemden Farben denigrerend een ‘instrument van het internationale financierskapitaal’ – codetaal voor de gedachte van de nazi’s dat een kleine Joodse klik de wereldwijde fi-

nanciële markten en industrie manipuleerde. Farben werd af en toe spottend 'IG Moloch' genoemd, een verwijzing naar de Kanaänitische god aan wie kinderen werden geofferd. Dat was om de eeuwenoude laster dat Joden christelijke baby's vermoordden en hun bloed gebruikten om religieuze rituelen aan te wakkeren.

Het virulent antisemitische tijdschrift *Der Stürmer* drukte cartoons af van 'Isidore G. Farber' – een kwaadaardige karikatuur die een mengeling was van Shylock en een prostituee.²

Een deel van de scherpste kritiek van de nazi's was op Farbens farmaceutische divisies gericht, omdat de laboratoria proefdieren gebruikten om medicijnen te testen. De hoogste nazi's waren verrassend felle activisten voor dierenrechten, en Hitler was een vegetariër die hoopte ooit alle slachthuizen in Duitsland te kunnen sluiten. De nazi's namen zelfs wetten aan om dieren te beschermen tegen jagers, om het gebruik van dieren in films en circussen te verbieden, en om koosjer slachten illegaal te maken. De straf voor laboratorium-experimenten met dieren was deportatie naar een concentratiekamp en in sommige gevallen de doodstraf. Een van Farbens vooraanstaande medisch onderzoekers, Heinrich Hörlein, betoogde dat dierproeven onmisbaar waren om levensreddende medicatie veilig te testen. Nazi's dachten dat die mening alleen maar nog meer bewijs was dat Farben deel uitmaakte van een 'internationale Joodse samenzwering'.³

Carl Bosch, een chemicus en Nobelprijswinnaar die aan het hoofd van het bedrijf stond, vond de nazi's niet meer dan politiek gangsters die niets begrepen van de wetenschappelijke innovaties die de rugengraat van Farben vormden. Maar toen Hitler steeds meer macht kreeg, begreep Bosch dat het bedrijf moest veranderen van een niet-vertrouwde buitenstaander tot een onmisbare partner.⁴ Dus opende Bosch de schatkisten van Farben en werd het bedrijf de grootste financiële steunpilaar tijdens de verkiezingen van 1933, waarbij Hitler bijna 6 miljoen stemmen kreeg en zijn positie als kanselier verstevigde.⁵ Bosch stuurde ook Farbens perssecretaris, iemand die stevige

nazibanden had, om in Berlijn duidelijk te maken dat de leiding van het bedrijf voornamelijk bestond uit 'christelijke selfmade mannen'.⁶

Intussen kreeg Hitler belangstelling voor Farbens octrooi op synthetische olie. Toen hij de twee CEO's ontmoette, verraste de Führer hen door te zeggen dat Farben centraal stond in zijn plan om Duitsland zelfvoorzienend te maken. Toen Bosch en Hitler eind 1933 topperleg voerden, vonden ze elkaar in hun gedeelde passie voor een kostbaar spoedprogramma voor brandstofonafhankelijkheid. Maar de ontmoeting eindigde met een zure noot toen Bosch zijn zorgen uitsprak over de door de nazi's ingestelde uitsluiting van Joden uit de wetenschap. Bosch was openhartig. Zowel chemie als fysica zou honderd jaar achteruit worden gezet als de Duitsers Joden dwongen te vertrekken, zei hij. Die uitspraak maakte Hitler woedend. 'Dan werken we maar honderd jaar zonder fysica en chemie!' schreeuwde hij.

Het zette de twee tegen elkaar op. Dat jaar namen de nazi's een wet aan die Hitler de autoriteit gaf om Joden uit de wetenschap en techniek te weren op universiteiten, bij publieke werken en bij de dienstverlening aan de overheid. Tegen het advies van zijn mededirecteuren in bleef Bosch opkomen voor Joodse onderzoekers. Het was geen wonder dat Hitler nooit meer in dezelfde ruimte met Bosch wilde zijn.⁷

Misschien zouden de nazi's een bedrijf met minder macht en invloed ontmanteld hebben, maar Hitler en zijn beulen wisten dat ze Farbens kennis en macht nodig hadden, dus werd er vanaf 1937 ernst gemaakt met het enige wat Farben in het Derde Rijk acceptabel kon maken: de nazificatie van het bedrijf.

Robert Ley, een chemicus van Bayer, werd de naziminister voor het Duitse Arbeidersfront. Alle Joodse werknemers werden ontslagen. Een derde van de raad van toezicht werd onder dwang verwijderd en kreeg het verbod nog enig contact met het bedrijf te hebben. Vooraanstaande Joodse onderzoekers in de onderzoeksdivisie werden terzijde geschoven en waar mogelijk vervangen.⁸

Tegen de tijd dat de Joden uit de hoogste regionen waren verdwenen, was Carl Bosch erevoorzitter van de firma, een functie met weinig invloed (toen hij drie jaar later stierf aan de gevolgen van alcoholisme en depressie voorspelde hij dat Hitler Duitsland naar de ondergang zou leiden).

In juli 1938, toen het Derde Rijk verklaarde dat zelfs een enkele Jood in de raad van directeuren een bedrijf Joods maakte, waren de spanningen en de achterklap tussen de nazi's en Farben verleden tijd. Veel van de werknemers waren lid van de partij en sommigen zaten zelfs bij de SS. Farben meldde zich met succes aan voor de certificatie van 'Duits bedrijf', volledig in lijn met de rassenwetten.⁹

Om te laten zien hoe serieus ze de richtlijnen namen om een arische firma te worden, ontsloeg Farben ook 107 Joodse afdelingshoofden in de internationale divisies buiten Duitsland.¹⁰

En Farben had zijn complete Amerikaanse dochter IG omgezet in een van de succesvolste spionagenetwerken van de nazi's in de Verenigde Staten. Als eigenaar van filmbedrijven als Agfa, Ansco en General Aniline liet het zijn 'vertegenwoordigers' alles verzamelen, van foto's van geheime militaire installaties tot kopieën van geheime leger- en luchtmachtstrategieën.¹¹

Hitlers annexatie van Oostenrijk in maart 1938 leverde het eerste bewijs van de bloei van de samenwerking tussen Farben en het Derde Rijk. Binnen een paar weken had Farben de controle over Skodawerke-Wetzler overgenomen, het grootste chemiebedrijf van Oostenrijk, waarin Europa's vooraanstaandste bankiersfamilie Rothschild een meerderheidsbelang had. Farben bracht arische technici en managers mee, want de hele top van het bedrijf bestond uit Joden, die met geweld werden verwijderd. (Isador Pollach, Skoda's algemeen directeur, werd letterlijk doodgeschoot door een bende nazi's.)

De overname van Skoda door Farben was een blauwdruk die ook werd toegepast op andere landen die het slachtoffer werden van Hitlers agressie. Tijdens de impasse tussen Duitsland en Tsjecho-Slowakije in 1938 gebruikte Farben het dreigement van een nazi-

invasie om het grootste Tsjecho-Slowaakse chemiebedrijf Aussiger Verein voor een habbekrats te kopen.

Toen de nazi's op 1 september 1939 hun blitzkrieg in Polen begonnen, paste Farben zijn loyaliteit binnen het Derde Rijk aan om zo veel mogelijk oorlogsbuit binnen te slepen. Voor de oorlog was luchtmachtleider Hermann Göring Farbens grootste steunpilaar geweest. Toen Polen viel, verbond Farben zich sterk met SS-chef Heinrich Himmler, die absolute macht uitoefende waar het ging over de overdracht van bedrijven en bezittingen in het land. Dat resulteerde in de inlijving van drie van de belangrijkste Poolse chemie- en verfstoffenfirma's.¹²

In juni 1940 hadden de nazi's België, Denemarken, Noorwegen, Nederland en Luxemburg veroverd, en tot ieders verbijstering Frankrijk op zijn knieën gedwongen in een woeste, zes weken durende aanval. Veel senior managers van Farben hadden bittere herinneringen aan de enorme herstelbetalingen die de Fransen na de Eerste Wereldoorlog van de Duitse industrie hadden geëist. Bovendien was de Franse chemische industrie de grootste concurrent van de Duitse. De Franse bedrijven werden snel geariseerd, en via een nieuwe holding nam Farben de controle over Frankrijks veelgeprezen chemische industrie over.¹³

Farbens ambitieuze groei ging gelijk op met de Duitse overwinningen op het slagveld. Directeuren schetsten plannen voor de opdeling van de chemische industrieën, niet alleen in de bezette landen, maar ook in toekomstige veroveringen, inclusief het neutrale Zwitserland, Italië en de Sovjet-Unie (toen nog bondgenoten), en zelfs Engeland en de Verenigde Staten. Op dat moment leverde het bedrijf een verbijsterende 85 procent van de militaire goederen die de nazi's in hun oorlog gebruikten.¹⁴

De val van Frankrijk was het hoogtepunt van de Duitse militaire successen. Hoewel de nazi's een meedogenloze luchtoorlog tegen Engeland voerden, bleven de Engelsen ongeslagen.

Hitler negeerde het advies van zijn belangrijkste generaals en be-

reidde een tweede front in het oosten voor door de Sovjet-Unie binnen te vallen. Het opperbevel wist dat de eerste jaren met gevechten al enorme voorraden olie en munitie hadden opgesoupeerd. Zelfs rubber, dat voor ongeveer alles nodig was, van banden tot laarzen, begon schaars te worden, en een oorlog op twee fronten zou een geweldige druk op de voorraden zetten. Hitler eiste dat Farben een verdubbelde productie van synthetisch rubber en olie garandeerde, wat de bouw van twee enorme nieuwe fabrieken vereiste. Farben zette twee teams in, op zoek naar geschikte locaties – het ene naar zuidelijk Noorwegen en het andere naar westelijk Polen. Die gebieden waren stevig in Duitse handen en veilig voor geallieerde luchtaanvallen.

De negenendertigjarige Otto Ambros, een chemicus die algemeen bekendstond als Farbens expert op het gebied van synthetisch rubber, had de bouw van de eerste grote rubberfabriek van Farben in Schkopau in het oosten van Duitsland geleid. Na een bezoek aan Polen kwam hij terug naar het hoofdkantoor in Frankfurt met het nieuws dat hij een ideale plek voor de beide fabrieken had gevonden. Het was in Pools Silezië, bij de kruising van drie rivieren. De productie van synthetisch rubber en olie vereiste enorme hoeveelheden water voor de hogedrukchemie waarop de beide technologieën gebaseerd waren.

Drie spoorlijnen ontsloten het gebied. Het was niet ver van een hoofdweg, en grote mijndistricten lagen binnen een straal van dertig kilometer. Een ander voordeel was, zei Ambros, dat het vlak bij de plek was waar de nazi's een verlaten cavaleriedepot hadden omgebouwd tot een concentratiekamp. Dat betekende dat Farben toegang had tot een gestage voorraad van goedkope dwangarbeiders.¹⁵

Ambros' mededirecteurs keurden de keuze van het gebied snel goed en er volgde een fiat van het Derde Rijk. Farben besloot zijn nieuwe bedrijfstak te noemen naar het Poolse dorpje in de buurt: IG Auschwitz.¹⁶

GEDREVEN DOOR HEBZUCHT EN CORRUPTIE

De apotheker van Mengele vertelt het waargebeurde verhaal van Victor Capesius, een Roemeense vertegenwoordiger van het farmaceutische concern Bayer. In 1943 sloot hij zich aan bij de ss. In Auschwitz was hij verantwoordelijk voor de apotheek en werkte hij innig samen met de beruchte concentratiekamparts Josef Mengele. Als apotheker leverde Capesius medicijnen aan Mengele voor zijn afschuwelijke experimenten, en beheerde hij de voorraad Zyklon B, het gas waarmee miljoenen Joden en andere slachtoffers werden vermoord.

Dit boek vertelt ook het verhaal van nazi-jager Fritz Bauer die de apotheker voor het gerecht wist te krijgen en hem met de hulp van enkele dappere overlevenden, zoals Hermann Langbein, wist te veroordelen voor zijn betrokkenheid bij de moord op en de diefstal van het privébezit van duizenden slachtoffers.

En daarnaast is dit het huiveringwekkende verhaal over industriëlen in het Derde Rijk die, gedreven door hebzucht en corruptie, veranderden in gewetenloze oorlogsmisdadigers. De multinational IG Farben en dochteronderneming Bayer verdienden door collaboratie met de nazi's en dwangarbeid miljarden aan de Holocaust.

PATRICIA POSNER is een Britse auteur en journalist. Ze specialiseerde zich in teksten over gezondheid en geneesmiddelen. Jarenlang heeft ze als onderzoeker gewerkt voor haar man Gerald Posner, bestsellerauteur van de biografie van Josef Mengele. In dit boek komen haar expertises bij elkaar.

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-0191-240-2 NUR 689

9 789401 912402